

Κώστας Χαριτάκης *Ανεργία και μετασχηματισμός του εργασιακού μοντέλου*

Όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια σπανίζουν οι υποσχέσεις για την αντιμετώπιση της ανεργίας. Οι ίδιες οι κυβερνήσεις, οι διεθνείς οργανισμοί και οι οικονομολόγοι που δίνουν τη μάχη για να επιβάλλουν ως μοναδικό δρόμο «σωτηρίας» την ευρωπαϊκή οικονομική ενοποίηση και τα προγράμματα σύγκλισης παραδέχονται και προσπαθούν να παρουσιάσουν ως κάτι λογικό και αντικειμενικό τη μόνιμη ύπαρξη ενός υψηλού ποσοστού ανεργίας, ακόμη κι αν επιτευχθούν σημαντικοί ρυθμοί ανάπτυξης. Οι εργαζόμενοι καλούνται να αποδεχτούν την ανεργία σαν ένα «φυσικό» γεγονός και να μάθουν να ζουν μ' αυτή.

Στον ίδιο τον «κινητήρα» του Μάαστριχτ, τη Γερμανία, το «οικονομικό θαύμα» μοιάζει πλέον περισσότερο με τραγωδία, καθώς η ανεργία έφτασε στο υψηλότερο ποσοστό εδώ και 64 χρόνια. Στο σύνολο της Ευρωπαϊκής

Ένωσης οι άνεργοι ξεπερνούν τα 20 εκατομμύρια. Πάνω από τις μισές θέσεις εργασίας που δημιουργήθηκαν στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '80, χάθηκαν στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '90. Μάλιστα, οι μισοί περίπου από το σύνολο των ανέργων στην Ε.Ε. είναι άνεργοι μακράς διαρκείας, ενώ το 40% είναι νέοι κάτω των 25 ετών. Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι εξελίξεις στην Ελλάδα, όπου μέσα στην τελευταία δεκαετία η ανεργία τριπλασιάστηκε, δημιουργήθηκαν «ζώνες ερήμωσης» με ποσοστά ανεργίας από 50% και πάνω (Λαύριο, Μαντούδι κ.λ.π.), ενώ η ανεργία στους νέους κάτω των 25 ετών έφτασε το 45%.

Η παραδοχή ότι αυτή η ζοφερή κατάσταση δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί δεν αποτελεί μια κρίση ειλικρίνειας των κυβερνήσεων, αλλά μια προσπάθεια να μετατραπεί τούτη η εγγενής αδυναμία του συστήματος σ' ένα μεγάλο εκβιασμό σε βάρος των εργαζομένων.

Η ανεργία μοχλός αλλαγών στις εργασιακές σχέσεις

Με επίκεντρο την αντιμετώπιση της ανεργίας προετοιμάζεται και προχωράει μια άνευ προηγουμένου επίθεση απέναντι σε κάθε δεδομένο που συνόδευε μέχρι τώρα την έννοια της εργασίας. Η «Πράσινη Βίβλος» της Ε.Ε. για τη «Ζωή και την εργασία στην κοινωνία των πληροφοριών» μάς εισάγει χωρίς περιστροφές στο νέο αυτό σχεδιασμό: «Κυρίως υπάρχει ανάγκη για την εκ βάθρων αναθεώρηση όλων των συναφών συστημάτων —προστασίας της απασχόλησης, χρόνου εργασίας, κοινωνικής προστασίας, υγείας και ασφάλειας— ώστε να αναπροσαρμοστούν σε έναν κόσμο εργασίας που θα είναι διαφορετικά οργανωμένος, κυρίως σε έναν κόσμο όπου τα όρια μεταξύ εργασίας και ελεύθερου χρόνου, εργασίας και μάθησης, απασχολούμενων και αυτοαπασχολούμενων θα είναι ή θα μπορούν να γίνουν πιο ρευστά. Η έννοια της ασφάλειας των εργαζομένων πρέπει να αναπτυχθεί και να διευρυνθεί, να στραφεί περισσότερο προς την ασφάλεια που θα στηρίζεται στην ικανότητα προς απασχόληση και στην αγορά εργασίας παρά στην ασφάλεια της συγκεκριμένης θέσης απασχόλησης. Πρέπει να επικεντρώνεται στην ασφάλεια “εντός της προοπτικής της αλλαγής” και όχι στην ασφάλεια κατά της προοπτικής της αλλαγής».

Το μήνυμα είναι σαφές: Η ασφάλεια της συγκεκριμένης θέσης εργασίας ανήκει στο παρελθόν. Τώρα όλα είναι ρευστά. Σήμερα εργαζόμενος, αύριο άνεργος, μεθαύριο καταρτιζόμενος, αλλά κυρίως η ευθύνη ανήκει στον εργαζόμενο για την ανάπτυξη τέτοιων ικανοτήτων ώστε να μπορεί να προσαρμόζεται στις απαιτήσεις της δουλειάς που υπάρχει κάθε φορά και για όσο χρόνο υπάρχει αυτή. Μετά πάλι από την αρχή... Η

λύση, λέει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, δε βρίσκεται στην προστασία της εργασίας, αλλά σε μια «νέα ισορροπία μεταξύ ευελιξίας και ασφάλειας που περιλαμβάνει την προσφυγή στη μερική απασχόληση, στην προσωρινή απασχόληση, στις συμβάσεις ορισμένου χρόνου, στην τηλεργασία και τις νέες μορφές εργασιακών σχέσεων». Η ευελιξία στη θέση της ασφάλειας, η ελαστικότητα στη θέση της σταθερότητας, η «αυτοπροστασία» στη θέση της κοινωνικής προστασίας. Πάνω στο «κουφάρι» και του τελευταίου ίχνους των ιστορικών εργατικών κατακτήσεων στην Ευρώπη, ο καπιταλισμός ανάγει τη βαθιά του αδυναμία να δώσει και να εγυνηθεί απασχόληση σε νέα ηθική και πολιτική αρχή: Το άτομο είναι υπεύθυνο για την ανεργία του, το άτομο είναι αυτό που πρέπει να κυνηγάει τις διαρκώς μεταβαλλόμενες απαιτήσεις της αγοράς εργασίας και κυρίως να υποτάσσεται ευέλικτα στις νέες εκμεταλλευτικότερες εργασιακές σχέσεις που έχει ανάγκη το κεφάλαιο.

Αν μέχρι τώρα ο εφεδρικός στρατός των ανέργων χρησιμοποιούνταν κυρίως για τη συμπίεση προς τα κάτω του εργατικού μισθού, τον περιορισμό των διεκδικήσεων και τη γενικότερη πειθαρχηση της εργατικής τάξης, σήμερα γίνεται στα χέρια του κεφαλαίου ο κύριος μοχλός για την επιθετική προώθηση της συνολικής μεταμόρφωσης του μοντέλου εργασίας. Δεν πρόκειται απλά για μια συγκυριακή τακτική, αλλά για τη στρατηγικής σημασίας αλλαγή του εργασιακού μοντέλου, έτσι όπως είχε οικοδομηθεί μεταπολεμικά, με τεράστιες επιπτώσεις στη συγκρότηση και τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης εργατικής τάξης, στη φύση και την κοινωνική θέση της εργασίας. Όλοι αναφωνούν με κυνισμό: «Η εργασία με πλήρη απασχόληση ανήκει στο παρελθόν!» Απο το «εργαζόμενο-μηχανή» του φορντικού-τεϊλο-

ρικού μοντέλου περνάμε στον «εργαζόμενο-λάστιχο» του ευέλικτου εργασιακού μοντέλου κι από την ακαμψία και τη σχετική σταθερότητα των εργασιακών όρων του πρώτου στην πλήρη αποδιάθρωση, εξατομίκευση και αστάθεια των εργασιακών όρων του δεύτερου. Οι νόρμες εργασίας αλλάζουν τη στολή του επιστάτη και ντύνονται με τα πολύχρωμα ρούχα της κυριαρχίας σ' όλη τη ζωή πλέον του εργαζόμενου ανθρώπου. Η γκριζιά μονοτονία της σταθερής και επαναλαμβανόμενης εργασίας δίνει τη θέση της στη θλίψη των επαναλαμβανόμενων σοκ της προσωρινής, διακοπτόμενης και δυσεύρετης εργασίας. Κι όλα αυτά με νέες έγχρωμες αυταπάτες περί «αυτοαπασχολούμενων», που απλά παρέχουν υπηρεσίες στις επιχειρήσεις όποτε τις έχουν ανάγκη, και περί «ελεύθερου χρόνου», που αξιολογείται για κατάκτηση νέων γνώσεων, δηλαδή νέων επαγγελματικών προσόντων-ειδικοτήτων «φαστ φουντ» στο κυνήγι των νέων αναγκών των επιχειρήσεων.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι και πάλι σαφής σ' αυτή την κατεύθυνση: «Οι νέες πρακτικές της οργάνωσης της εργασίας τείνουν να καταστήσουν ασαφές το κεντρικό στοιχείο της κλασικής σχέσης απασχόλησης: η έννοια του εργοδότη καθίσταται πιο σύνθετη (όμιλοι επιχειρήσεων, κοινοπραξίες, δίκτυα, υπεργολάβοι)· η έννοια του χώρου εργασίας έχει αλλάξει· οι πρακτικές όσον αφορά το ωράριο εργασίας έχουν εξατομικευτεί προκειμένου να καλυφθούν συγκεκριμένες ανάγκες και απαιτήσεις· η αμοιβή σε ωριαία βάση μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να αντικατασταθεί από την κατ' αποκοπήν αμοιβή και το πεδίο της αυτονομίας των εργαζομένων διευρύνθηκε. Με άλλα λόγια, η μισθωτή απασχόληση και η αυτοαπασχόληση τείνουν να συγκλίνουν, καθιστώντας έτσι το πεδίο εφαρμογής του

εργατικού δικαίου ασαφές και μειώνοντας την αποτελεσματικότητά του σε ορισμένους τομείς».

Ο Ricardo Petrella, διευθυντής του τμήματος «Κοινωνική Έρευνα» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, περιγράφει ως εξής τη διαδικασία αυτή: «Η ανθρώπινη εργασία υποβλήθηκε σε μια νέα διαδικασία της αποπροσωποποίησης και αποκοινωνικοποίησης: το άτομο κατέστη ένας οικονομικός πόρος της επιχείρησης, δηλαδή ο “ανθρώπινος πόρος”».

...Έκτοτε η ανθρώπινη εργασία ως “πόρος” έπαψε να είναι ένα κοινωνικό υποκείμενο και άρχισε να οργανώνεται από την επιχείρηση-κεφάλαιο και την κοινωνία-οικονομία: τόσο η μια όσο και η άλλη προσπαθούν να απομυζήσουν από το διαθέσιμο ανθρώπινο πόρο την όσο το δυνατόν πιο υψηλή συμβολή στην παραγωγικότητα και κυρίως στην ανταγωνιστικότητα της επιχείρησης και της χώρας, με όσο το δυνατόν πιο χαμηλό κόστος.

...Χάνοντας κάθε σημασία σαν κοινωνικό υποκείμενο, ο πόρος “ανθρώπινη εργασία” έγινε ένα αντικείμενο ελεύθερο στην υπηρεσία της παραγωγικότητας, τοποθετημένο εκτός κάθε πολιτικής, κοινωνικής και πολιτιστικής συνάρτησης. Στο πλαίσιο της οικονομίας της σύγχρονης αγοράς, ο ανθρώπινος πόρος είναι ένας πόρος που διατίθεται παντού, έχοντας μόνο χρηματικής φύσης όρια (το κόστος) για την απόκτηση και για τη μορφή εκμετάλλευσής του.

...Το αντίστοιχό του είναι η μηχανή, κυρίως η μηχανή η επονομαζόμενη “ευφυής”, ένα ευφρές εργαλείο, ένα ρομπότ».

Στην ουσία πίσω από τη λεγόμενη «διαχείριση ανθρώπινων πόρων» γίνεται μια πολύ βολική για το κεφάλαιο αντιστροφή: Αντί να πρέπει να προσαρμοστούν η οικονομία και η κοινωνική πρόοδος στις ανάγκες και τις επιθυμίες των εργαζομένων,

πρέπει να προσαρμόζονται οι άνεργοι και οι εργαζόμενοι στις ανάγκες της οικονομίας και της αγοράς. Η αιτία της ανεργίας μετατίθεται έτσι στον ίδιο τον εργαζόμενο που «αδρανεί και καθυστερεί να προσαρμοστεί στις νέες τεχνολογικές εξελίξεις και στο νέο πλαίσιο που θέτει η παγκοσμιοποίηση». Η τεχνολογία και η «παγκοσμιοποίηση» εμφανίζονται ως αντικειμενικές, ουδέτερες και αυθόρμητες διαδικασίες που προκύπτουν γενικά από την κοινωνική εξέλιξη. Οπότε, στο έδαφος αυτό οι αντιδραστικές αλλαγές στην εργασία παρουσιάζονται ως αντικειμενική ανάγκη και ως «μονόδρομος» για τον περιορισμό της ανεργίας.

Πάντοτε, βέβαια, η κυρίαρχη τάξη εμφάνιζε τις ιδιοτελείς ανάγκες της ως ανάγκες ολόκληρης της κοινωνίας και τους δικούς της ιδιοτελείς στόχους ως «εθνικούς στόχους». Πάντοτε προσπαθούσε να υποτάξει τους εργαζόμενους και την κοινωνία συνολικά στους «φυσικούς νόμους» της καπιταλιστικής εξέλιξης, δηλαδή της κερδοφορίας, της συσσώρευσης και της επέκτασης του κεφαλαίου, τους οποίους αναγόρευε σε αδιαμφισβήτητους μοναδικούς νόμους της «ανάπτυξης της οικονομίας». Έτσι απέκρυπτε και τον πυρήνα αυτής της εξέλιξης, τη σχέση εκμετάλλευσης και την απόσπαση υπεραξίας από τους εργαζόμενους, που ήταν και είναι το βαθιά κρυμμένο μυστικό της παραγωγής, αυτό που πρέπει να μείνει ανέγγιχτο σε κάθε περίπτωση, ως βασική και αξεπέραστη αρχή κάθε «ορθολογικά» οργανωμένης παραγωγής. Έτσι κάνει και τώρα, χρησιμοποιώντας σαν όχημα την τεχνολογία και την παγκοσμιοποίηση.

Ένα τέτοιο έδαφος, όμως, είναι πέρα για πέρα απατηλό. Γιατί οι εξελίξεις στην τεχνολογία έχουν εγγεγραμμένα στην ίδια τους τη φύση τα κριτήρια και τις απαιτήσεις των εκμεταλλευτικών καπιταλιστικών

σχέσεων. Δεν έχουν στόχο τη βελτίωση γενικά της παραγωγής και της ζωής της κοινωνίας αλλά τη βελτίωση, για τους καπιταλιστές, των μεθόδων απόσπασης υπεραξίας, των μορφών ελέγχου, εντατικοποίησης και ανόδου της παραγωγικότητας της εργασίας, με τρόπο που να αυξάνει την κερδοφορία τους. Αντίστοιχα, η λεγόμενη παγκοσμιοποίηση δεν είναι κάποια γενική επικοινωνία και συνεργασία των λαών, αλλά διεθνοποίηση του κεφαλαίου, ανάπτυξη των καπιταλιστικών εκμεταλλευτικών σχέσεων σε παγκόσμιο επίπεδο, επέκταση των αγορών και των τομέων δράσης του κεφαλαίου σε «βάθος» και σε «πλάτος», εδραίωση του ηγεμονικού ρόλου των πολυεθνικών πολυκλαδικών και διεθνικών μονοπωλίων στην παγκόσμια οικονομία.

Ταυτόχρονα, αυτό που εμφανίζεται να γεννά τον πλούτο και τα κέρδη των καπιταλιστών είναι η γνώση και όχι η εργασία. Η γνώση θεωρείται ο «θεμελιώδης πόρος» της νέας οικονομίας κι ο κύριος συντελεστής της παραγωγής. Όμως, οποιαδήποτε γνώση και τεχνολογία δεν μπορεί από μόνη της να παράγει υπεραξία, δηλαδή το βασικό κίνητρο της καπιταλιστικής παραγωγής. Η γνώση και η τεχνολογία δεν είναι ένας αυτόνομος και «ουδέτερος» παράγοντας της παραγωγής. Ενσωματώνεται στην παραγωγή πάντα διά μέσου της εργασίας, είτε ως αντικειμενοποιημένη εργασία (νεκρή εργασία) είτε ως ζωντανή εργασία, φορέας γνώσεων και δυνατοτήτων εφαρμογής της τεχνολογίας. Η ίδια, άλλωστε, η ενσωμάτωσή της στην παραγωγή δε γίνεται γιατί έτσι αρέσει σε κάποιον καπιταλιστή, αλλά όταν και εφόσον μ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται μια άνοδος της παραγωγικότητας της εργασίας, με τρόπο που να βαθαινει την εκμετάλλευσή της, να μεγαλώνει την αποσπούμενη υπεραξία και, τελικά, τα κέρδη. Χωρίς

την εργασία, γνώση και τεχνολογία θα ήταν άχρηστα για τον καπιταλιστή.

Έτσι, οι «ευέλικτες» εργασιακές σχέσεις που προωθούνται στο όνομα του περιορισμού της ανεργίας ούτε στοχεύουν πραγματικά σ' αυτό, αλλά ούτε και μπορούν να το πετύχουν. Πρόκειται για την προσπάθεια του κεφαλαίου να αξιοποιήσει στο έπακρο τον εξοπλισμό και τους εργαζόμενους της επιχείρησης ανάλογα με τις ευμετάβλητες απαιτήσεις της αγοράς και του ανταγωνισμού, να μειώσει στο ελάχιστο δυνατό τον αναγκαίο χρόνο εργασίας και να αποσπάσει έτσι όσο το δυνατόν περισσότερη απλήρωτη εργασία από τους εργαζόμενους. Η παραπέρα προώθηση, γενίκευση και κατοχύρωση των ευέλικτων εργασιακών σχέσεων όχι μόνο δεν περιορίζει την ανεργία, αλλά τη φέρνει πιο κοντά και στους ήδη εργαζόμενους. Η μερική απασχόληση, οι συμβάσεις έργου ή ορισμένου χρόνου, η απελευθέρωση των απολύσεων, η άρση της μονιμότητας στο δημόσιο, η γενίκευση του δελτίου παροχής υπηρεσιών, το ευέλικο ωράριο και ο υπολογισμός των ωρών εργασίας σε χρονιάτικη βάση, η εποχική απασχόληση, η διεύρυνση του φασόν και στις σφαίρες της διανοητικής εργασίας κ.λ.π., το μόνο που κάνουν είναι να καταργούν τα τείχη ανάμεσα στην εργασία και την ανεργία, να γενικεύουν την ανασφάλεια και τη ρευστότητα και να διευρύνουν τη ζώνη της εργασιακής περιπλάνησης.

Την ίδια στιγμή όλα αυτά οδηγούν στον κατακερματισμό και την πολυδιάσπαση των όρων εργασίας, στην εξατομίκευση και την κατάργηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων, υπονομεύοντας ριζικά τη συλλογική δράση και διεκδίκηση των εργαζομένων.

Η στρατηγική στροφή στην κατάρτιση

Στη βάση αυτών των καπιταλιστικών αναγκών και στοχεύσεων για την εργασία το κεφάλαιο χρειάζεται μια σύγχρονη διαμόρφωση του εμπορεύματος εργατική δύναμη και των ικανοτήτων του, τέτοια που θα ενσωματώνει εξαρχής ορισμένα νέα κρίσιμα χαρακτηριστικά: τη δυνατότητα της πιο μεγάλης κινητικότητας, των συχνών αλλαγών στο εργασιακό αντικείμενο, της προσαρμοστικότητας στις ευέλικτες εργασιακές σχέσεις, της αποκοπής από κάθε σταθερό δεδομένο και δικαίωμα στην εργασία.

Κεντρικό ρόλο στη διαδικασία αυτή παίζει η εκπαίδευση και η κατάρτιση. Η ουσία της αναμόρφωσης που επιχειρείται έχει δυο σκέλη. Το ένα σκέλος περιγράφεται χαρακτηριστικά όσο και αποκαλυπτικά με την έννοια της «μετατόπισης από τη διδασκαλία στη μάθηση». Η ουσία αυτής της μετατόπισης είναι, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «ο αναπροσανατολισμός της εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης, ώστε τα εκπαιδευτικά ιδρύματα να μπορούν να ανταποκρίνονται καλύτερα στις αλλαγές των αναγκών των επιχειρήσεων και της βιομηχανίας σε επαγγελματικά προσόντα». Ο στόχος της «μάθησης», άρα και του περιεχομένου της, δεν είναι άλλος απ' αυτό που επισημαίνεται ως «προσφορά τεράστιων δυνατοτήτων στις επιχειρήσεις προκειμένου να καταστούν ανταγωνιστικότερες».

Το δεύτερο σκέλος των αλλαγών στην εκπαίδευση αφορά σ' αυτό που ονομάζεται «αγορά εργασίας δύο ταχυτήτων», δηλαδή στο πρόβλημα της υπεραφθονίας απαρχαιωμένων επαγγελματικών προσόντων και στην έλλειψη νέων. Θα πρέπει, λοιπόν, να «αποτελεί υποχρέωση όλων των ανέργων η διατή-

ρηση και η ανάπτυξη των βασικών τους επαγγελματικών προσόντων για την κοινωνία των πληροφοριών και η προσαρμογή τους στην πραγματικά δυναμική αγορά εργασίας», επισημαίνει η «Πράσινη Βίβλος».

Το «κυνήγι των γνώσεων», ο «αγώνας για τις δεξιότητες και τις ικανότητες», είναι πλέον βασικό συστατικό του εμπορεύματος εργατική δύναμη, που υπόκειται σ' ένα διαρκή φαύλο κύκλο ειδίκευσης και αποειδίκευσης. Η πολιτική της επαγγελματικής κατάρτισης μέσα στα παραπάνω πλαίσια είναι, από τη μια, κατάρτιση για τη χρησιμοποίηση από τις επιχειρήσεις προσωπικού όσο το δυνατόν πιο εξειδικευμένου σε όσο το δυνατόν πιο ευνοϊκή τιμή, και, από την άλλη, στέρξη κατάρτισης στους ανειδίκευτους και ημειδικευμένους, με σκοπό τη χρησιμοποίησή τους ως φτηνό εργατικό δυναμικό, με ελάχιστο κόστος εργασίας. Δε στοχεύει στη δημιουργία απασχόλησης, αλλά στη χρησιμοποίηση με ανταγωνιστικό τρόπο του εργατικού δυναμικού. Το περιεχόμενο, ο χρόνος, ο τρόπος κατάρτισης έχουν ως βασικό κριτήριο τον καπιταλιστικό ανταγωνισμό.

Αυτή άλλωστε είναι η πηγή μιας μεγάλης αντίφασης: ο σημερινός ειδικευμένος, αύριο είναι ανειδίκευτος και πρέπει να αρχίσει ξανά από την αρχή. Από τη μια, ο στενά καταρτισμένος είναι πλήρως εξαρτημένος από το συγκεκριμένο αντικείμενο της εργασίας του και δεν μπορεί εύκολα να μεταπηδήσει κάπου αλλού ή να παρακολουθήσει την ανανέωση της τεχνολογίας. Από την άλλη, ένας εργαζόμενος με αναβαθμισμένες γενικές γνώσεις είναι πιο προσαρμοστικός, αλλά χρειάζεται χρόνο και χρήμα για να αξιοποιηθεί άμεσα στο μέγιστο βαθμό σε μια συγκεκριμένη θέση εργασίας. Από εδώ προκύπτει η ανάγκη της συνεχούς επιμόρφωσης και κατάρτισης που θα κυνηγάει κυριο-

λεκτικά από πίσω τις τεχνολογικές αλλαγές και τις απαιτήσεις του ανταγωνισμού.

Η ευέλικτη εξειδίκευση παρουσιάζεται σαν το εισιτήριο για την εξασφάλιση εργασίας. Ωστόσο, είναι φανερό ότι οι θέσεις εργασίας δεν εξαρτώνται και δεν επηρεάζονται καθόλου απ' αυτή. Η κατάρτιση το μόνο που μπορεί να κάνει είναι η διαφοροποίηση του εμπορεύματος εργατική δύναμη στον ανταγωνισμό για τη διεκδίκηση των διαθέσιμων θέσεων εργασίας. Δημιουργεί κάποια πρόσκαιρα πλεονεκτήματα για την ανεύρεση μιας θέσης εργασίας που έχει όλα τα χαρακτηριστικά της ευελιξίας που περιγράψαμε παραπάνω, οδηγεί στην αντικατάσταση και τον αποκλεισμό αυτών που είναι λιγότερο ή καθόλου εξειδικευμένοι, αλλά τελικά στρέφεται ενάντια και στους μεν και στους δε, υποτάσσοντάς τους όλους στις ανάγκες των επιχειρήσεων και γενικεύοντας την ανασφάλεια και την απειλή της ανεργίας για όλους.

Η διαμόρφωση των σύγχρονων δεξιοτήτων των εργαζόμενων έχει ένα πολύ στενό ορίζοντα. Όλες οι γνώσεις και οι ικανότητες αξιολογούνται και ιεραρχούνται με βάση τη σημερινή και μελλοντική συμβολή τους στην παραγωγικότητα και την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων. Αυτή είναι η βάση για την πλήρη εμπορευματοποίηση της γνώσης και της εκπαίδευσης. Η ανταλλακτική αξία κυριαρχεί και υποτάσσει την κοινωνική αξία χρήσης των γνώσεων και των ικανοτήτων. Σημασία δεν έχει η κοινωνική ωφελιμότητά τους, αλλά το πόσο αποδοτικές μπορεί να είναι για το κεφάλαιο, το αν μπορούν να ενταχθούν στην παραγωγή με τρόπο που να ενισχύουν την αξιοποίηση του κεφαλαίου. Ο εργαζόμενος συνδέεται με συγκεκριμένο, καπιταλιστικά αποδοτικό, τρόπο με τη μερική γνώση, ενώ η συνολική κοινωνική γνώση γίνεται ιδιοκτησία του κε-

φαλαίου και αντιπαράκειται απέναντί του ως «ξένη και εχθρική δύναμη».

Πάνω σ' αυτή τη βάση, στην εποχή μας δημιουργείται μια διπλή κίνηση: Από τη μια, η έννοια της γνώσης ταυτίζεται όλο και περισσότερο με τις συγκεκριμένες «εργασιακές ικανότητες» κι, από την άλλη, αποδεδειγμένα από τα «επαγγελματικά δικαιώματα». Αυτό που η αγορά αναγνωρίζει πλέον ως κύριο εφόδιο για εργασία παύει να είναι η πιστοποίηση γνώσεων και γίνεται η πιστοποίηση προσόντων. Αυτό εκφράζει η προωθούμενη πλήρης αποσύνδεση των πτυχίων από τα επαγγελματικά δικαιώματα και η διαμόρφωση του ευέλικτου συστήματος των πιστωτικών μονάδων, με βάση το οποίο η ισχύς των πτυχίων αντικαθίσταται από το πόσες και τι είδους μονάδες έχει συγκεντρώσει κανείς. Αυτή είναι και η βάση για να εντείνεται η ρευστότητα και η κινητικότητα ανάμεσα στα διάφορα επίπεδα της μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και ανάμεσα στα κρατικά και ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα, με στόχο την πιο ευέλικτη προσαρμογή όλων των επιπέδων της εκπαίδευσης στις ανάγκες των επιχειρήσεων.

Μια σημαντική διάσταση της στροφής στην κατάρτιση είναι ότι ο ίδιος ο εργαζόμενος πλέον αναλαμβάνει το κόστος της συνεχούς προσπάθειας προσαρμογής του στα δεδομένα της αγοράς. Από τη στιγμή που αυτός θεωρείται υπεύθυνος για την ανεργία, είναι υποχρεωμένος μόνος του να αναζητήσει —και να πληρώσει— τους τρόπους και τα μέσα που θα τον διαμορφώνουν σαν ένα ανταγωνιστικό εμπόρευμα για την «αγορά εργασίας». Ταυτόχρονα, ένα μεγάλο μέρος της στενής ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης που έχουν ανάγκη οι επιχειρήσεις αναλαμβάνεται από το κράτος μέσω διαφόρων προγραμμάτων και επιδοτήσεων προς τους εργοδότες. Έτσι, υποχρεώσεις και ανάγκες

των επιχειρήσεων περνούν στο κράτος και υποχρεώσεις του κράτους περνούν απευθείας στον εργαζόμενο και τον άνεργο.

Αυτή η αρχή, καθώς και τα μέτρα ελαστικοποίησης των εργασιακών σχέσεων, αποτελούν τον πυρήνα των λεγόμενων «ενεργητικών πολιτικών» αντιμετώπισης της ανεργίας, που σε αντιπαράθεση με τις «παθητικές πολιτικές» (επιδόματα ανεργίας, προστασία έναντι των απολύσεων, προνοιακές παροχές κ.λπ.), προωθούνται σε πανευρωπαϊκό επίπεδο τα τελευταία χρόνια. Με τις πολιτικές αυτές εγκαταλείπεται κάθε έννοια προστασίας του ανέργου που αποτελούσε στοιχείο του «κράτους πρόνοιας», και οι παρεμβάσεις μεταπορίζονται από την επιδότηση των ανέργων στην επιδότηση των επιχειρήσεων και τη διαμόρφωση των εργασιακών προσόντων των ανέργων. Μ' αυτόν τον τρόπο οι επιχειρήσεις απαλλάσσονται ουσιαστικά από το κόστος της ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης και ταυτόχρονα από ένα μεγάλο μέρος του κόστους εργασίας, με τις επιδοτήσεις των προσλήψεων νέου προσωπικού, που όμως έτσι κι αλλιώς θα προσλάμβαναν. Η εμπειρία από την εφαρμογή αυτών των πολιτικών τόσο στην Ευρώπη όσο και στις Η.Π.Α. όπου προωθήθηκαν πολύ νωρίτερα, δείχνει ότι το μόνο που κατάφεραν ήταν η συμπίεση προς τα κάτω των μισθών και των δικαιωμάτων των εργαζομένων, η ενίσχυση της κινητικότητας και η γενίκευση των ελαστικών εργασιακών σχέσεων.

Καθολική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο

Η «μαύρη» τομή όλων αυτών των αλλαγών είναι μία: Η σύγκλιση σε ένα νέο ενιαίο πλαίσιο υποταγής και αξιοποίησης της εκ-

παίδευσης, του χρόνου ανεργίας, του τυπικού «ελεύθερου χρόνου» των εργαζομένων και των σχέσεων εργασίας στις διαρκώς εξελισσόμενες ανάγκες των επιχειρήσεων, στις προτεραιότητες που θέτει το αέναο κυνήγι του κέρδους και της ανταγωνιστικότητας.

Η «τυπική υπαγωγή» της εργασίας στο κεφάλαιο, που σημάδεψε τις πρώτες φάσεις του καπιταλισμού, στηρίχτηκε στη συγκέντρωση και οργάνωση της εργασίας από το κεφάλαιο πάνω στην παλιά τεχνική βάση και στην αξιοποίηση της ανώτερης παραγωγικής δύναμης της συνεργασίας. Στις επόμενες περιόδους, της εισαγωγής των μηχανών, της μεγάλης βιομηχανίας και της μαζικής παραγωγής, το κεφάλαιο κλέβει κάθε κατακτημένη γνώση, ειδικότητα και δεξιότητα των εργαζομένων και τα ανασυνθέτει σε μια νέα, ανώτερη δεσποτική τεχνική βάση, σε μια δύναμη έξω από τον έλεγχο των παραγωγών, ξένη και εχθρική απέναντί τους. Ο καπιταλισμός δημιουργεί τη δική του τεχνική εκμεταλλευτική βάση και αναπτύσσεται η «πραγματική υπαγωγή» της εργασίας στο κεφάλαιο, που απογειώνει την παραγωγικότητα της εργασίας και ταυτόχρονα την αποσπούμενη υπεραξία. Στο σημερινό στάδιο του καπιταλισμού, η προσπάθεια του κεφαλαίου να ξεπεράσει τα όρια και τη σχετική κρίση των μορφών απόσπασης υπεραξίας του προηγούμενου σταδίου στηρίζεται στο κλέψιμο κάθε δραστηριότητας του εργαζόμενου όπου κι αν βρίσκεται, εντός και εκτός εργασίας, της σκέψης, των διανοητικών-δημιουργικών δυνάμεών του, των αισθημάτων, ακόμη και των ονείρων του. Ολόκληρη η ζωή του γίνεται τώρα εξάρτημα της παραγωγής.

Η εργασία μετασηματίζεται, βαθαίνει και καθολικοποιείται η υπαγωγή της στο κεφάλαιο. Στα πιο προωθημένα τμήματα της παραγωγής ο εργαζόμενος δεν έχει πλέ-

ον τη σχέση «εξωτερικής» υποταγής στη μηχανή, που χαρακτηρίζει το φορντικό-τεϊλορικό μοντέλο, όπου το τι θα κάνει, με τι ρυθμό θα το κάνει, πώς και για πόσο χρόνο, καθορίζεται από τη σιδερένια πειθαρχία της λειτουργίας της μηχανής. Αναπτύσσεται μια «εσωτερική» σχέση πειθαρχησης και υποταγής, που προϋποθέτει τη δημιουργική επένδρεια του εργαζόμενου στη μηχανή, μια πιο σύνθετη εργασία με αναβαθμισμένα τα διανοητικά της χαρακτηριστικά, την πρωτοβουλία, την αναζήτηση καινοτομιών και πρωτότυπων λύσεων. Ο σύγχρονος εργαζόμενος μετατρέπεται ο ίδιος σε μια «ζώσα τεχνική βάση» της παραγωγής, που πρέπει συνεχώς να ενσωματώνει τις νέες δυνατότητες της τεχνολογίας, νέες ικανότητες και δεξιότητες, νέες εξειδικεύσεις. Από τη δική του δημιουργική δύναμη εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η αποδοτικότητα των σύγχρονων μέσων εργασίας.

Αυτοί οι μετασηματισμοί της εργασίας απαιτούν μια νέα ποιότητα ελέγχου πάνω στον εργαζόμενο άνθρωπο. Απαιτούν την πιο άμεση ενσωμάτωση στη διαδικασία της καπιταλιστικής αξιοποίησης όλων των πλευρών της ζωής του. Έτσι, και οι τομείς της διαμόρφωσης και της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης οδηγούνται σε μια πιο άμεση και καθολική υποταγή στο κεφάλαιο.

Φυσικά, οι μετασηματισμοί αυτοί δεν εξαλείφουν το τμήμα εκείνο της παραγωγής που εξακολουθεί να στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην τυποποιημένη, μονότονη, επαναλαμβανόμενη εργασία και σε βασικά στοιχεία του φορντικού-τεϊλορικού μοντέλου. Δεν υπάρχει μια απόλυτη διαίρεση σε παλιά και νέα μοντέλα εργασίας. Ακόμη και σ' εκείνες τις επιχειρήσεις «αιχμής» που στηρίζονται κυρίως στο νέο μοντέλο, συνυπάρχουν και οι παλιές μορφές. Ακόμη κι εκεί που υπάρχει η πιο σύνθετη εργασία,

συνυπάρχουν και μορφές ανειδίκευτης εργασίας ή πεπαλαιωμένων ειδικοτήτων. Έτσι, οι τομείς της διαμόρφωσης και της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, πέρα απ' όλα τα άλλα, απαιτείται να έχουν κι έναν ισχυρό καταναμητικό ρόλο, προσαρμοσμένο στις νέες συνθήκες και απαιτήσεις της παραγωγής. Οι αλλαγές στην εκπαίδευση και η στροφή στην κατάρτιση, όπως και συνολικά οι «ενεργητικές πολιτικές» αντιμετώπισης της ανεργίας είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα της νέας ευέλικτης καταναμητικής λειτουργίας.

Όπως γίνεται φανερό από τα παραπάνω, βρισκόμαστε μπροστά σε μια ιστορική πρόκληση που θα κρίνει συνολικά ένα ολόκληρο μοντέλο ζωής. Η σαρωτική επίθεση του κεφαλαίου δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί με εκκλήσεις για την υπεράσπιση του παρηκμασμένου «ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου». Είναι η ώρα της προβολής και της διεκδίκησης των πιο προωθημένων και απίστευτα επίκαιρων εργατικών οραμάτων για μια συνολική αναδιάρθρωση της εργασίας, της παιδείας και της τεχνολογίας με βάση τις σύγχρονες ανάγκες και τα νέα δικαιώματα που απαιτεί η εποχή μας. Απέναντι στην «καθολική» υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, ο κόσμος της εργασίας πρέπει να αντιτάξει την απαίτηση της καθολικής υπαγωγής της εργασίας και της παραγωγής στον εργαζόμενο άνθρωπο. Καθώς καταρρέει ο μύθος «της ανάπτυξης που θα εξασφαλίσει δουλειά για όλους», είναι πλέον το λιγότερο αφέλεια να παραμένει το εργατικό κίνημα εγκλωβισμένο στη διεκδίκηση της ανάπτυξης ως απάντησης στην ανεργία. Απ' αυτή τη σκοπιά, οι στόχοι της γενικής και ριζικής μείωσης του χρόνου εργα-

σίας, της ελεύθερης πρόσβασης στην εκπαίδευση, της μετατροπής της γνώσης και των δεξιοτήτων από υποταγμένα στην παραγωγή προϊόντα σε ελεύθερα αγαθά που ο καθένας θα μπορεί να έχει με βάση τις ιδιαίτερες κλίσεις και τα ενδιαφέροντά του, της κατάργησης των ελαστικών μορφών απασχόλησης και εργασιακών σχέσεων, του εργατικού ελέγχου στην παραγωγή και της αποφασιστικής διεύρυνσης των δημοκρατικών δικαιωμάτων και ελευθεριών μέσα σ' αυτή, αποτελούν κρίσιμους κρίκους της άμεσης αντιπαράθεσης. Όχι από τη σκοπιά μιας μάχης οπισθοφυλακών, αλλά σαν εφελτήριο για ένα διαφορετικό μέλλον, για ένα νέο ορίζοντα κοινωνικής εξέλιξης.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

1. P. Drucker, *Μετακαπιταλιστική κοινωνία*, Gutenberg, 1996.
2. J. Rifkin, *Το τέλος της εργασίας*, Νέα Σύνορα, 1996.
3. Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Λευκή Βίβλος για την ανάπτυξη, την ανταγωνιστικότητα και την απασχόληση*, Βρυξέλλες 1994.
4. Σ. Ρομπόλης - Μ. Χλέτσος, *Η κοινωνική πολιτική μετά το κράτος πρόνοιας*, Παρατηρητής, 1995.
5. Β. Μηνιακάκης, *Λευκή Βίβλος της ΕΟΚ - Ο Μεσαίωνας του 2000*, Στάχυ, 1994.
6. Μπ. Κοριά, *Ο εργάτης και το χρονόμετρο*, Κομμούνια, 1985.
7. Ν. Ηλιάδη, *Συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση στην Ελλάδα*, Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας, 1995.
8. Α. Δεδουσόπουλος, «Οικονομική της εργασίας: Η προσφορά της εργασίας», *Ο Πολίτης*, 1995.
9. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Πράσινη Βίβλος για τη ζωή και την εργασία στην κοινωνία των πληροφοριών*, Βρυξέλλες.
10. Α. Λυμπεράκη, *Ευέλικτη εξειδίκευση: Κρίση και αναδιάρθρωση στη μικρή βιομηχανία*, Gutenberg, 1991.